

ДИНАМІКА ТА СОЦІОЛІНГВІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ МОВИ МІСЬКОГО АРЕАЛУ

Стаття присвячена дослідженню соціолінгвістичного аспекту міського мовлення. У роботі аналізуються та зіставляються жаргонні системи української, російської та англійської мов шляхом визначення основних тематичних груп жаргонізмів, їх лінгвістичних особливостей та соціальної стратифікації.

Ключові слова: мова міста, жаргон, сленг, аргот, соціолінгвістичні особливості.

Гарлицька Т. С. Динамика и социолингвистические особенности развития языка городского ареала. – Стаття.

Статья посвящена исследованию социолингвистического аспекта городской речи. В работе анализируются и сопоставляются жаргонные системы украинского, русского и английского языков путём определения основных тематических групп жаргонизмов, их лингвистических особенностей и социальной стратификации.

Ключевые слова: язык города, жаргон, сленг, аргот, социолингвистические особенности.

Harlytska T. S. Dynamics and sociolinguistic peculiarities of the urban language development. – Article.

The article is dedicated to the investigation of the sociolinguistic aspect of the urban speech. The jargon systems of the Ukrainian, Russian and English languages are analysed and compared here by means of the main thematic group determination, their linguistic peculiarities and social stratification.

Key words: urban language, jargon, slang, argot, sociolinguistic peculiarities.

Дослідження мови сучасного міста зумовлене необхідністю пошуку лінгвістичною наукою нових шляхів вирішення проблем мовного розвитку в умовах урбанізованого суспільства та якісних глобалізаційних змін, які відбуваються в сучасному соціумі.

Актуальність вивчення мови міста спричинена також відсутністю в науці чіткого розуміння міського мовлення як цілісного ідіома, хоча кількість авторів, що цікавляться цією проблемою, постійно зростає (Т. Єрофєєва, Б. Осипов, Н. Синдаловський, Нередкова, Є. Степанов, Т. Миколенко, О. Палінська, Л. Корновенко, Д. Уоррет, А. Пекхем та інші). Крім того, мова міста є престижною основою літературної мови, а аналіз міського мовлення дозволяє зробити оцінку конкретного внеску кожної соціальної групи в розвиток сучасної мови. Так, Б. Ларін ще в 20-і рр. ХХ ст. наполягав на самостійному вивченні мови міста, оскільки вона по своїй основі та лінгвістичним ознакам не співпадає ні з літературною мовою, ні з діалектами [2, 191].

Крім того, науковець помітив, що соціальне членування колективу міського населення неминуче впливає на його мову. Тому в умовах сучасних мовних ситуацій, для яких характерне постійне контактування різних соціальних та національних груп, культур, релігійних конфесій тощо, одним із найактуальніших є соціолінгвістичний аспект. Дослідження соціолінгвістичних впливів ми пропонуємо проводити на матеріалі трьох мов: української, російської та англійської, що дозволяє досягнути інтегральні й диференціальні риси феномену міського мовлення, який породжено загальносвітовою тенденцією глобалізації.

Соціолінгвістичні впливи у свою чергу найкраще виявляються крізь призму соціальних діалектів, тому мета нашої статті – дослідити соціолінгвістичні особливості міського мовлення

різних країн на матеріалі соціолектів. Досягнення поставленої мети передбачає вирішення наступних завдань: визначити місце соціальних діалектів у загальній системі мови міста; виявити основні тематичні групи соціолектів сучасних українського, російського та англійського міст; простежити соціальну диференціацію та лінгвокультурні особливості соціальних діалектів у різних мовах; дати порівняльну характеристику міського мовлення України, Росії та Англії.

Проблема дослідження соціальних діалектів полягає насамперед у необхідності визначення їх місця серед ряду інших мовних одиниць, якими послуговується місто, та відсутності чіткої дефініції тих термінів, які відносять до соціолекту, а саме: аргот, жаргону, сленгу. Так, дослідники О. Мордвінов та Б. Осипов пропонують виділяти наступні типи міського мовлення: соціальні діалекти, жаргони, інтердіалекти, койне, сленг [7]. Однак за цим твердженням жаргон не входить до складу соціолектів, які розуміються лінгвістами як різновиди розмовного мовлення, що функціонують як основні мови повсякденного спілкування в рамках відносно замкнутих спадкових соціальних груп [7]. С. Нередкова вважає, що мовлення міста об'єднує такі форми побутування мови: літературне мовлення, міське просторіччя, діалектне мовлення, мовлення окремих соціальних, професійних, молодіжних груп [4, 32]. Однак ми підтримуємо думку Л. Баранникової та А. Васиної, які в складі сучасних розвинутих мов пропонують виділяти наступні компоненти: літературна мова з багатьма функціональними різновидами; різні перехідні проміжні типи мовлення, що використовуються для побутового спілкування, але не мають територіально обмеженого характеру (койне, просторіччя, напівдіалекти, інтердіалекти); різні територіальні та соціальні діалекти

(професійні жаргони, умовні таємні мови різних соціальних груп) [1, 82]. Під соціолектом ми розуміємо різновид мови, вживаний як засіб спілкування між людьми, пов'язаними тісною соціальною або професійною спільністю, тобто це мова певної соціальної групи [6, 20].

Хоча термін «соціолект» уведений в обіг соціолінгвістики задля уникнення багатозначності термінів «жаргон», «арго», «сленг», «соціальний діалект», однак більшість дослідників (Т. Кондратюк, Т. Миколенко, Л. Ставицька, Мартос, Є. Степанов, Н. Третяк) пропонують розмежовувати ці поняття. Адже жаргон відрізняється від арго відсутністю криптологічної функції, однак, на відміну від сленгу, жаргон не виходить за певні рамки групи, не набуває широкого поширення [3, 4]. Крім того, термін «сленг» походить з англійської мови і більш притаманний західній лінгвістичній традиції. Зважаючи на розмитість меж між сленгом та жаргоном, ми пропонуємо поділяти соціолекти на жаргони, ототожнюючи їх зі сленгом (особливо якщо йдеться про англійську мову), та арго (зашифрованою, таємною й умовною лексичною системою, налаштованою на повне соціальне відмежування).

Дослідження українського, російського та англійського жаргону дає можливість відстежити не лише їх спільні характеристики, але й виокремити специфічні соціолінгвістичні та культурні особливості жаргонної лексики кожної з досліджуваних мов.

Так, у ході роботи було з'ясовано, що в українській та російській мові жаргон перебуває переважно в користуванні молодого покоління, про що свідчить значний відсоток лексем молодіжного сленгу – $\approx 70\%$ від загальної кількості жаргонних одиниць кожної з мов. Крім того, слід зазначити, що молодіжний сленг східних та центральних регіонів України містить багато тотожних із російськими лексичних одиниць, що пов'язано з історичними подіями та впливом російської мови на українську на переважній більшості території України. Тому не дивним є той факт, що в російських (наприклад, «Словарь современного русского города» Б. Осипова) та українських словниках («Короткий словник української жаргонної лексики» Л. Ставицької, «Словник сучасного української сленгу» Т. Кондратюк) знаходимо однакові молодіжні лексеми з тотожним значенням. Наприклад: *бабло* – гроші, *базар* – бесіда, розмова, *батон* – клавіша на клавіатурі, *башилати* – платити комусь за щось, *баян* – батарея опалення, *врубитися* – зрозуміти, *втирати* – пояснювати, доводити комусь щось, *матрас* – великий живіт, *косяк* – цигарка або самокрутка з наркотичною речовиною, *лажати* – обдурювати когось; робити щось погано, *оформити* – обдурити, обшахувати когось та ін. [9; 10].

Однак, якщо розглядати молодіжний сленг, що побутує в західних регіонах України, зокрема на матеріалі жаргонного мовлення Львова, то можна відстежити характерні соціо- та лінгвокультурні особливості. Адже більшість львівських жаргонних одиниць не запозичена з російської, польської чи інших мов, а створена на основі власне українських мовних ресурсів. Так, О. Палінська, досліджуючи львівський регіолект, зазначає, що історичні події останніх десятиліть кардинально змінили національний склад населення Львова, і місто із польсько-єврейського перетворилося на переважно українське [5, 177]. Разом з попередніми жителями місто практично втратило і своє специфічне мовлення, натомість посилилася питома вага української мови, що в свою чергу знайшло відображення в жаргоні. Наприклад: *бик* – помилка, похибка, *відсмалити* – списати, *впасти* – не знати відповіді на запитання (на іспиті), *пінчити* – ретельно й прискіпливо опитувати на лекції, *фізіоплястика* – побите обличчя, *копачки* – взуття для гри у футбол, *буда* – школа, *мордохватка* – фотоапарат, *мачайло* – пензель, *самограй* – грамофон, *хитрувати* – прогулювати уроки тощо [10].

Специфічною рисою міського жаргону російської мови (на матеріалі мовлення Омська), на відміну від української, є наявність значної кількості злочинського арго ($\sim 14\%$): *академия* (*зона, каталажка, кича, клетка, крытая, курорт*) – тюрма, *бомбануть* (*замолотить, ковырнуть, облапошить, подломить, подрезать*) – пограбувати, *кивок* – друг, приятель, *корм* – наркотик, *ложкарь* – ув'язнений, що працює на кухні [9]. За семантикою злочинське арго можна об'єднати у наступні тематичні групи: 1) предмети побуту, явища та процеси, пов'язані із тюремним життям (*лѐд* – цукор, *лисичка* – невеликий ніж, *марка* – носова хустинка, *мякоть* – подушка, *наколяк* – підказка, наводка, *ешафот* – суд); 2) назви людей (*мохнатый* – багатий, *мясо* – товста людина, *обиженка* – тихий в'язень, *папочка* – начальник); 3) назви частин тіла (*помойка* – рот, *протезы* – ноги, *тэндр* – ягодиці, *шлифты* – очі); 4) картярські назви, гроші, наркотик (*бой* – гральні карти, *дурь* (*шмарь*) – наркотик, *захерник* – шулер, *шпиль* – досвідчений гравець в карти) [9].

Крім того, цікавою, на наш погляд, є подібність тематичних груп російського злочинського арго та молодіжного сленгу, адже за семантикою у російському молодіжному сленгу можна виділити наступні групи: 1) назви людей, їх рис характеру та зовнішності; 2) побутові предмети та явища, одяг, взуття; 3) алкоголь, розваги; 4) назви частин тіла; 5) гроші, наркотики, статеве життя, мафія; 6) назви різних видів транспорту; 7) назви установ, будівель. Досить часто в молодіжному сленгу на позначення побутових предметів, людських якостей та назв наркотику зустрічаються запозиче-

ні зі злодійського аргю лексеми, що свідчить про низькопробність лексики молодого покоління Росії. Більш того, жаргонне мовлення російської молоді є показником неосвіченості, невихованості, некультурності, адже переважна більшість лексичних одиниць має ознаку згрубілості, непристойності. А надмірне захоплення алкоголем, наркотиком, світом мафії та нерозбірливе ставлення до життя може привести сучасну молодь до цілковитої деградації.

Слід також зазначити, що, окрім молодіжного та злодійського жаргону, в російському міському мовленні є достатня кількість одиниць військової, спортивної та комп'ютерної сфер (~10% від загальної кількості жаргонізмів). Наприклад: *афганка* – різновид військової форми, *бацьільниця* – загальний котел, із якого розливають суп солдатам, *воробей* (*запах, карась, мамонт*) – солдат-новобранець, *залётчик* – порушник військової дисципліни, *трак* – курсант танкового училища (військ.); *варяг* – гравець, що приїхав у команду з іншого міста, *горчичник* – жовта попереджувальна картка гравцю, *дома* – на своєму полі, *калитка* – футбольні ворота, *пластик* – лижі з пластиковим покриттям (спорт.); *жимануть* – за архівувати файл, *краказябла* – символ в електронній пошті, *пипка* – клавіша комп'ютера, *поскипать* – пропустити частину комп'ютерного повідомлення [9]. Достатнє лексичне наповнення жаргонної системи свідчить про постійний розвиток цих сфер діяльності, їх важливість у житті російського суспільства, динаміку й оновлення лексичних одиниць, адже жаргон найшвидше реагує на всі нові явища та процеси, що відбуваються в суспільстві.

Порівнюючи українське міське мовлення (на матеріалі львівського жаргону) із російським (мовлення Омська), слід відзначити не лише відмінності у джерелі їх походження, але й у семантичній наповненості. Так, у мовленні українських містян переважає професійний жаргон, найбільший відсоток якого становлять лексеми галузі кулінарії та школи – приблизно по 20%. Така велика кількість кулінарних жаргонізмів не лише характеризує українців як любителів смачно поїсти, але й свідчить про їх трепетне ставлення до їжі, ціна якій – важка праця, великі зусилля та витримка, тому кулінарія для українців, зокрема львів'ян, – це мистецтво, яке вимагає значної кількості лексем, що виділяються серед ряду інших професійних жаргонізмів. Підтвердженням цього є наступні приклади: *балабух* – спечений нашвидкуруч виріб із тіста, *заєць* – м'ясний хлібець, *кабаноси* – тонкі копчені ковбаски, *капуснячок* – пиріжок із капустою, *коріння* – приправи, *москалик* – оселедець, маринований в оцті, *юрашок* – пряник. Шкільне ж мовлення визначається найбільшою яскравістю, гумором, іронією, влуч-

ністю та дотепом, що видно з наступних прикладів: *афішуватися* – прогулюватися зі своєю дівчиною, *баняк* – незадовільна оцінка, *буда* – школа, *дойча* – урок німецької, *жид* – чорнильна пляма в зошиті, *люфт* – прогул, *паишет* – письмове повідомлення батькам про незадовільні оцінки дитини, *шахрайка* – шпаргалка, *штубачок* – недотепа, дурень [10].

Помітною в українському міському мовленні є частка жаргонізмів картярської справи (10%, наприклад: *ас* – туз, *вина* (*віна, вино, зелень, лік*) – піка, *дзвінка* – бубна, *жидок* – партія у преферансі, *жолудь* (*крайці*) – треф, *кралька* – дама, *пацер* – поганий гравець); медичної (~8%: наприклад: *атак* – напад, *бальончик* – клізма, *б'ючка* (*живчик*) – пульс, *заштрик* – укол); військової (~7%: *барчик* – нашивки, *гафра* – голота, натовп, *бити в дах* – віддавати честь, *запілля* – тил, *касарня* – казарма); футбольної сфери (наприклад: *баняк* – ворота, гол, *бомба* – вид удару, *кальош* – суддя); кравецької (*патка* – клапан кишені, *рибка* – виточка, *турнюра* – підкладка в жіночому одязі); музичної (*весло* – гітара, *дур* – мажор, *кікс* – фальшиво проспівана нота, *моль* – мінор); шахової (*бігун* (*гермак, паж, стрілець*) – ферзь, *вежа* – тура, *лицар* – кінь, *шах-шех-тур* – шах); автомобільної сфери (*кіха* – автошина, *москаль* – автомобіль марки «Москвич», *спрягло* – зчеплення) [10].

Слід також зазначити, що в українському жаргоні, на відміну від російського, зустрічаємо лексичні одиниці церковної сфери, адже церква є важливим атрибутом культури, релігії та світосприйняття населення Західної України, зокрема Львівщини. Вона є святиною, храмом душі, місцем єднання людини з богом. Тому й одиниці церковної сфери позбавлені іронії, однак, як і решта жаргонізмів, вони мають відкритий характер і функціонують у цьому [церковному] середовищі. Наприклад: *Вітілія* – Надвечір'я Різдва христового, *кандидат* – той, що готується до нашого життя, відбуває випробувальний термін, *копула* – баня, купол, *новик* – монах після обличчя до перших тимчасових обітів, *пам'ятник* – поминальна книга, *сотрудник* – помічник священника [10].

Переважаання професійного жаргону в мовленні свідчить про постійну зайнятість українців у різних видах діяльності та їх неймовірну працьовитість.

Із погляду соціолінгвістичних особливостей абсолютно протилежним українському та російському є англійський жаргон, зокрема римований сленг кокні, яким спілкуються жителі Лондона. Великі відмінності в системі жаргону порівнюваних мов пов'язані з історичними подіями в Англії, іншими звичаями, культурою та світосприйняттям, неслов'янським менталітетом.

Традиційно вважається, що сленг кокні утворився з мови лондонських вуличних торговців у кінці XVIII – на початку XIX ст. і, можливо, уживався задля приховання від поліції дрібних махінацій. Однак, якщо раніше сленгом кокні послуговувалися лише люди нижчих верств суспільства (з низьким рівнем культури, малоосвічені) задля конспірації, то сьогодні ним користуються люди різного віку, різних професій та різних прошарків суспільства, що відрізняє його від жаргонної лексики слов'янських мов, якою користується переважно молодь. Більш того, від згрубілого й вульгарного російського жаргону та іронічного, жартівливого українського кокні відрізняється тим, що «деякі його фрази використовуються в елітних колах задля передачі ввічливості» [8, 3].

Дослідивши «Словник римованого сленгу кокні» Д. Уоррета, ми дійшли висновків, що значення фраз цього соціолекту не мають жодного зв'язку із позначуваними словами, основна їх особливість – наявність рими, що знову свідчить про високий стиль цього сленгу. Більшість слів кокні походять від повсякденних слів, серед яких можна виділити наступні тематичні групи: 1) назви тварин, птахів, комах (*alligator – later* (пізніше), *cat and mouse – house* (будинок), *cockroach – coach* (тренер, репетитор), *goose and duck – track* (шлях, стежка, колія)); 2) назви їжі (*apples and pears – stairs* (сходи), *bacon and eggs – legs* (ноги), *cow and calf – laugh* (сміх), *sugar and honey – money* (гроші)); 3) назви місцевостей (*Barnet Fair – hair* (волосся), *Peckham Rye – tie* (краватка), *Camden Town – brown* (коричневий)); 4) гроші (*penny and pound – ground* (грунт, земля), *eighteen pence – sense* (почуття, відчуття)) (8). Однак приблизно 25-30% сленгізмів усього словника становлять слова на позначення відомих особистостей, наприклад: *Max Miller – pillow* (подушка), *Conan Doyle – boil* (кипіння), *Rosy Lea – tea* (чай), *Richard the third – bird*

(пташка) (8). І, як зазначає сам автор словника, лише деякі фрази використовуються у повсякденному житті людьми різного віку без усвідомлення їхнього походження [8, 3]. А, значить, основна маса сленгової лексики залучається в комунікативний обіг із чітким знанням мовців тих прізвищ, про які йдеться. Це свідчить про достатній рівень освіченості лондонців, адже кожне покоління передає наступному усе більший ряд відомих прізвищ, усвідомлене використання яких не лише вдосконалює пам'ять, розширює словниковий запас, але й формує культурні цінності кожної нової генерації, адже велика частина лексем кокні – це прізвища відомих акторів, співаків, політичних діячів, спортсменів, письменників, а не кримінальних елементів, наявність яких була характерна для початкового варіанту цього соціолекту.

Отже, проведене дослідження дозволяє констатувати, що динаміка жаргонного мовлення міста нерозривно пов'язана із соціально-лінгвістичними, культурними, історичними чинниками. Крім того, кожна мова вирізняється своїми специфічними особливостями утворення та розвитку жаргонних одиниць. У російській та українській мовах жаргоном послуговується переважно молоде покоління, тоді як в англійській люди різного віку та різних професій оперують жаргонними одиницями. Російське міське мовлення має згрубілий, вульгарний характер, адже велика кількість одиниць стосується алкоголю, наркотиків, світу мафії. Український жаргон використовується містянами задля створення ефекту комічності та іронії, а переважання професійного жаргону свідчить про постійну зайнятість українців у різних видах діяльності та їх неймовірну працьовитість. Англійський сленг кокні вважається елітним мовленням, яке формує достатній рівень освіченості та культурні цінності кожного наступного покоління.

Перспективою нашої роботи є дослідження інших видів міського мовлення на матеріалі трьох мов.

Література

1. Васина А. Особенности языковой ситуации в условиях города / А. В. Васина // Культура народов Причерноморья. – 2007. – № 107. – С. 81-83.
2. Ларин Б.А. История русского языка и общее языкознание: избранные работы. – М.: Просвещение, 1977. – 224 с.
3. Миколенко Т. М. Український міський сленг (на матеріалі усного мовлення тернопільців): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Т. М. Миколенко. – К., 2006. – 21 с.
4. Нередкова С. Из спостережень над складом лексики українського мовлення луганців / С. Нередкова // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – Львів, 2012. – Вип. 56, Ч. 2. – С. 31-38.
5. Палінська О. Класичний львівський регіолект і його сучасні інтерпретації / О. Палінська // Мова і суспільство, 2010. – Вип. 1. – С. 174-180.
6. Ставицька Л. Арго, жаргон, сленг: соц. диференціація української мови: [монографія] / Леся Ставицька. – К.: Критика, 2005. – 464 с.
7. Учебная практика по изучению народно-разговорной речи города: программа и методические указания для студентов филологического факультета / Сост.: А. Б. Мордвинов, Б. И. Осипов. – Омск, 1990.
8. Wherrett D. Dictionary of Cockney Rhyming Slang. – London, 2010. – 77 p.
9. Словарь современного русского города: Ок. 11 000 слов, ок. 1000 идиоматических выражений / Под ред. д-ра филол. наук, проф. Б. И. Осипова. – М: ООО «Издательство «Русские словари»: ООО «Издательство Астрель»: ООО «Издательство АСТ»: ООО «Транзиткнига», 2003. – 565 с.
10. Хобзей Н., Сімович О., Ястремська Т., Дидик-Меуш Г. Лексикон львівський: поважно і на жарт. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2009 (Серія «Діалектологічна скриня»). – 672 с.